

Daniel Rubio i Mànuel

En aquest article presentarem, en primer lloc, l'estructura general dels contractes de censal; després, des de l'observatori barceloní, veurem a grans trets l'origen social i geogràfic dels participants en els contractes; seguidament, analitzarem la seva funció econòmica així com les variacions conjunturals que es poden observar a la segona meitat del segle XIV, el moment de major esplendor del censal; i finalment tractarem d'establir el nivell de regulació o desregulació del mercat barceloní durant el període referit.

Els contractes de censals

En aquesta part abordem l'estructura interna de les diferents tipologies de contractes que cauen sota la denominació de censal, la seva fonamentació en la legislació aleshores vigent i la seva plasmació en les clàusules que la conformen.

ELS CONCEPTES DE CENSAL, CENSAL MORT I VIOLARI

Manuel Duran i Bas definia el contracte de censal com «la obligació redimible de pagar una pensión anua a una persona y sus sucesores en virtud de un capital recibido por el que la contrae, i el de violari com «la constitución del derecho a percibir una pensión anual durante una ó dos vidas mediante la entrega de un capital ó precio».¹

La confusió entre censal i censal mort, bastant estesa entre juristes i historiadors espanyols, s'ha anat superant amb el temps, però encara es pot trobar en treballs relativament recents. El 1892, Arturo Corbella donava ja una definició correcta del contracte de censal mort o “censo consignativo” (si bé no s'ocupa del censal), mentre que, el 1986, el formulari notarial de Pedro Ávila Navarro encara recollia tots dos contractes sota l'epígraf de “censal”.² És clar que aquest formulari, pel seu caràcter legal, no podia detenir-se en considera-

1. Manuel DURÁN Y BAS, *Memoria acerca del derecho civil en Cataluña*, Barcelona, 1883, pàg. 353-354 i 356, respectivament.
2. Arturo CORBELLA, *Historia jurídica de las diferentes especies de censos*, Madrid, Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, 1892, pàg. 309-315; Pedro ÁVILA NAVARRO, *Formulari notarial: pràctica notarial catalana*, Barcelona, Bosch, 1986, pàg. 503-504.

cions de caire històric que ja no eren vigents, però Javier Arsanz Biela, també el 1986, queia en el mateix error, potser perquè la documentació que utilitzava era posterior al segle XIV.³ Es tracta d'una confusió generada per certs juristes que, en l'Edat Moderna, examinaren el contracte i transferiren al passat les característiques que presentava a la seva època; entre ells, cal destacar Martín González de Cellorigo i Tomás de Mercado, furiosos detractors d'aquest tipus de contracte. L'opinió segons la qual els censals morts i els violaris, sense cap valor intrínsec, serviren com a fórmula mecànica d'ocultació de l'usura és evident en treballs com els de Ricardo García Cárcel i Bartolomé Clavero.⁴ Pel contrari, a més del citat Corbella, també van donar una definició encertada Pietro Germani, L. Choupin, Arcadi García Sanz i Romualdo Trifone.⁵ La visió distorsionada del contracte que preval a la bibliografia espanyola, enfront de l'enfocament més historicista i menys passional que es fa fora de les nostres fronteres, es deu sens dubte a la mala premsa que tenia el censal entre nosaltres des del segle XVIII, quan els il·lustrats el consideraren com un dels principals mals que afligien el camp espanyol;⁶ i possiblement no anaven errats pel que feia a la seva pròpia època.⁷

Aquesta distorsió de conceptes contribueix a enfosquir una mica el panorama del contracte als segles anteriors: si bé la definició de violari ens serveix perfectament, no passa el mateix amb la de censal, ja que sota la mateixa denominació ens trobem amb dos tipus documentals, perfectament diferenciats.

És sabut que els censos –agraris o no, i pagats en espècie o en moneda– eren contractes, no sols freqüents, sinó que fornien la base econòmica de tota la societat medieval. Quan el propietari d'un cens volia alienar-lo, podia fer-ho sense contravenir cap norma moral. La venda d'un cens constitueix un censal. Ara bé, la terminologia que apareix en la documentació a vegades és ambigua i pot induir a confusions, ja que la paraula podia rebre diverses accepcions segons les èpoques i encara dins d'una mateixa època. Per exemple, el pagament de les anualitats hom acostuma a dir-se censal, sense cap especificació; i això es deu a una altra accepció del terme, que també serveix per a designar qualsevol renda que es pagui anualment.⁸ Per tant, en aquest context, la paraula censal

3. Javier ARSANZ BIELA, «El censal, una fuente notarial para el estudio de la vida económica. El municipio de Almeduvar», dins *El patrimonio documental aragonés y su historia*, Zaragoza, 1986, pàg. 183-188.
4. Ricardo GARCÍA CÁRCEL, «Los censales y su repercusión en las germanías», dins *I Congreso de Historia del País Valenciano*, Valencia, 1976, vol. III, pàg. 133-142; Bartolomé CLAVERO, «Prohibición de la usura y constitución de rentas», *Moneda y Crédito*, 143 (1977), pàg. 108-109.
5. Pietro GERMANI, «Prestazioni fondiari», dins *Nuovo Digesto Italiano*, Torino, Utet, 1938, vol. III, pàg. 295-305; L. CHOUPIN, «Calixte III. Le contrat du cens d'après la bulle "Regimini" 1455», dins *Dictionnaire de Théologie Catholique*, Paris, 1955, vol. II, col. 1351-1362; Arcadi GARCÍA I SANZ, «El censal», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XXXVII (1961), pàg. 281-310; Romualdo TRIFONE, «Censi», dins *Novissimo Digesto Italiano*, Torino, Utet, 1974, vol. III, pàg. 9198.
6. Això es fa patent en la reducció del for del 5% al 3% que s'imposà el 1750 a la Corona d'Aragó, i que ja estava en vigor a Castella i Lleó des del 1705, per les lleis 8 i 9, *tit. 15, lib. 10* de la *Novissima Recopilación* (extret de Pedro Nolasco VIVES Y CEBRIÁ, *Traducción al castellano de los usages y demás derechos de Cataluña, que no están derogados ó no son notoriamente inútiles*, Barcelona, J. Verdager, 1832-35, vol III, I, pàg. 116).
7. Felipe RUIZ MARTÍN, «Crédito y banca, comercio y transportes en la etapa del capitalismo mercantil», dins *Actas de las I Jornadas de metodología aplicada a las ciencias históricas. Vol. III: Metodología de la Historia Moderna. Economía y demografía*, Vigo, Universidad de Santiago de Compostela, 1975, pàg. 726-727.
8. Aquesta accepció de *censal* no recolza en la definició de cap diccionari, sinó en l'observació de la documentació.

tant pot designar la renda d'un censal mort com la renda d'un cens agrari, típicament feudal.

Dins de la concepció de l'època, quan hom transferia la propietat d'un cens, és a dir, el dret a percebre'l, el que feia era vendre una renda anual, un censal; d'aquí l'origen més probable de la extensió de la denominació, des de la renda anual al contracte independent. Per aquesta raó, Brito de Almeida Costa⁹ interpreta el contracte de *censo consignativo* –nom que rep el censal mort a Portugal i a Castella– com a derivat dels contractes de *precaria*. La seva obra, però, fa referència sempre a l'àmbit rural i no a l'urbà, per la qual cosa no podem traslladar automàticament els seus arguments al nostre cas.

Si la distinció entre cens i censal és una mica ambigua, no ho és la diferència entre censal i censal mort, com a mínim en el seu origen. Amb el censal, hom venia uns drets sobre l'immoble que afectaven a la propietat mateixa de la cosa, seguint el concepte consuetudinari medieval sobre la divisibilitat de la propietat. En canvi, en el censal mort es venia el dret a percebre una renda, desvinculada explícitament de la propietat¹⁰ del bé que garantitzava l'operació; això igualava aquest contracte al de violari, llevat del termini del contracte, que, tant en el censal com en el censal mort, era indefinit, mentre que en el violari solia ser de dues vides, tal com explicava Eiximenis: «E primerament nengun dels censals morts, qui per tal són dits morts car lo comprant no ha nengun dret en les coses sobre que compra lo dit censal, sinó solament dret de percebra la quantitat que compra».¹¹ És cert que s'acostumaven a donar garanties hipotecàries complementàries a fi de garantir el cobrament de la pensió, però això no era inherent a l'essència del contracte. Per tant, la naturalesa d'aquest es tornava personal i no real, aproximant-se perillosament al *mutuum* i provocant la polèmica sobre si era una venda de renda o un préstec on la renda s'havia de considerar com un guany usurari.¹²

Olivier Martin,¹³ que estudià aquest tipus de contractes a París, interpretava la desvinculació dels drets feudals de la renda com una conseqüència del costum d'impedir al senyor subinfeudat la possibilitat de subinfeudar la terra un altre cop. En una ciutat en expansió, on s'edificava sobre antics camps ja subinfeudats, no es podia legalment obtenir una plusvàlua dels terrenys; per tant, el senyor subinfeudat ja no podia carregar altres censos sobre la terra, malgrat que la conversió del solar en cases faria augmentar els beneficis que hom podria extreure del predi. En realitat, el que estava prohibit no era carregar-ne censos, sinó transmetre els drets

9. Mario JÚLIO BRITO DE ALMEIDA COSTA, *Raizes do censo consignativo para a história do crédito medieval português*, Atlântida, Coimbra, [1961], 299 pàg.

10. «Opina Roberti, de acuerdo con Schupfer y Simoncelli, que la enfiteusis de la época pre-estatutaria difería de la romana en que el enfiteuta estaba obligado a mejorar la finca, pero hacía suyas las mejoras realizadas; añadiendo que tal modificación fué debida a que el derecho de cesión romano cedió ante el medioeval fundado en el trabajo» (Raimon NOGUERA DE GUZMÁN, «El Precario y la "Precaria". (Notas para la historia de la Enfiteusis)», *Estudios históricos y documentos de los Archivos de Protocolos*, II (1950), pàg. 250-251). Encara que ho sembli, l'emfiteusi no està molt llunyana de la venda de censals: totes dues semblen provenir de la *precaria* romana i, per això, l'evolució constatada per l'una podria ser paral·lela a la de l'altra.

11. Josep HERNANDO I DELGADO, *El «Tractat d'Usura» de Francesc Eiximenis*, Barcelona, Balmesiana (Biblioteca Balmes), 1985, pàg. 74.

12. És important assenyalar que el *censo consignativo* castellà mantindrà sempre la seva naturalesa real i això ha donat origen a no poques confusions de juristes i historiadors.

13. Olivier MARTIN, «Les cens et les rentes», dins *Histoire de la coutume de la prévôté et vicomté de Paris*, París, 1922, vol. I, pàg. 441-498.

de fatiga, lluïisme, etc, que eren propietat del senyor eminent; però res no impedia de vendre una renda *in nuda perceptione*, és a dir, sense traspass d'aquests drets. Així es va arribar al punt d'acord per poder fer profitosos els nous beneficis derivats del creixement urbà i aparegueren els censals morts, si bé a França se'ls denominà *rentes constituées* o *viagères*, segons fossin perpètuas o vitalícies.

Pocs dubtes planteja la documentació sobre el particular. Tan sols passats els anys, ja en plena Edat Moderna, quan el censal, com hem vist, havia caigut en desús, es començà a assimilar censal mort i censal. D'aquesta manera, la definició de censal mort que féu Duran i Bas al segle XIX i que apareix sota l'epígraf "censal" era llavors correcta, i naturalment l'autor no va prendre en consideració el contracte de censal, que desconeixia.

Del que hem dit fins ara, hom podria suposar que primer van aparèixer els censos (derivats d'un contracte de *precaria* o d'altres); que, en vendre'ls a terceres persones, es convertien en censals; que, si es creaven censos per persones que no tenien dret a transmetre els drets del senyor eminent, venien censals morts en lloc de censals; i que, com a variant d'aquests, van aparèixer més tard els violaris. El problema és que els violaris estan documentats abans que els censals morts: en efecte, a la segona meitat del segle XIII ja són relativament freqüents els violaris, mentre que, abans de la dècada de 1330, encara no tenim constància de cap censal mort.

El terme violari podria haver-se originat en un tipus documental del segle XII, amb el que el rei premiava els seus nobles amb una renda vitalícia.¹⁴ Més tard, el record d'aquestes rendes donarien el nom a un tipus nou de contractes, també vitalícies, però de caire més financer; foren patrocinats en gran mesura pels eclesiàstics, els quals, durant tota la vida del contracte, forniren un important grup de compradors. La similitud del violari amb el censal mort és evident: es venia igualment *in nuda perceptione* i era un contracte de naturalesa personal i no real, aspecte reforçat per la dependència del violari a la duració de la vida de dues persones vivents en el moment de fer el contracte.¹⁵ D'altra banda, el risc evident de la pèrdua del capital col·locà la relació renda/preu, és a dir, l'interès, aproximadament en el doble d'un censal mort i gairebé el triple d'un censal.

Tots aquests contractes, com qualsevol altra venda, podien anar acompanyats –o no– de la carta de gràcia. La carta de gràcia o pacte *de retrovendendo* no era sinó la possibilitat de recomprar, pel mateix preu, la cosa venuda en un temps determinat o indeterminat;¹⁶ l'acte era conegut com redempció o lluçió del contracte. Aquesta possibilitat, però, podia conduir a abusos que els tracta-

14. Arcadi GARCÍA I SANZ, «El violari», dins *Homenatge al Rector Sebastià Garcia Martínez*, València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, 1977, pàg. 179-187.

15. Excepcionalment, podien ser més de dues persones, tot i que era relativament freqüent fragmentar la renda i fer-ne dependre cada porció d'un grup de dues persones, de tal manera que es diversificava el risc.

16. Els censals morts amb carta de gràcia a temps fix eren poc corrents a la Barcelona del segle XIV i van ser prohibits en època moderna. Així ho estimava Vives, citant Comes, Fontanella i Molina: «No vale empero el pacto de que el vendedor no tenga facultad de redimirlo sino antes ó despues de cierto tiempo determinado, ni tampoco el de que deba el vendedor redimirlo dentro un término señalado. Asi es que Comes sobre este punto dice que el pacto de redimir es de la esencia del contrato, véase Fontan. de pactis. clau. 4 glo. 18 par. 3 n. I. Molina de contractibus disput. 395 n. 7 y siguientes distingue, cuando este pacto vicia todo el contrato, y cuando solo queda viciado el pacto, quedando aquel válido y firme en cuanto á lo demas; y añade que no puede renunciarse á esta libre facultad de redimir por pacto, ni por algun tiempo» (VIVES Y CEBRIÀ, *Traducción al castellano...*, vol. III, pàg. 123).

distes escolàstics van posar de manifest i que van moure a alguns d'ells a optar per la seva proscripció.

Trobem també altres documents secundaris relacionats amb els esmentats contractes: àpoques, nomenament de procuradors (per vendre censals, per fer jurament davant el veguer, etc.), inscripcions al *llibre de terç* del veguer, lluibacions (és a dir, contractes de redempció de contractes anteriors) i també transportacions (o encarregaments, que eren la revenda d'un censal preexistent, si bé de vegades també s'anomena carregament o encarregament a la venda original),¹⁷ pagaments de les anualitats (o censals), traspàs de la propietat quasi corporal dels béns obligats especialment, així com diferents actes d'origen judicial per a resoldre els conflictes derivats de l'incompliment dels pactes.

LES FONTS DEL DRET

Abans de endinsar-nos en el tema de les clàusules contractuals, val la pena recordar quines eren les fonts del dret català al segle XIV.

El dret romà vulgar, després de moltes vicissituds durant el Baix Imperi i l'Alta Edat Mitjana, havia donat a Hispània la compilació del *Forum Iudicum* o *Lex Visigothorum*,¹⁸ que va estar en vigor fins a la invasió musulmana i, dins el regne franc, va servir com a codi personal d'aquells hispano-visigots fugits dels musulmans i instal·lats a la que aviat seria la Marca Hispànica. Durant la dominació carolíngia, el dret català va rebre l'empremta del dret franc, tot i que aquest no tingué vigència al Principat, que es regí sempre per la *Lex Visigothorum*. A l'època de Ramon Berenguer I, després de l'anomenada revolució feudal, l'estat caòtic del dret mogué el comte a fer una reordenació jurídica: seria el nucli més antic dels Usatges de Barcelona, que van quedar definitivament establerts amb la compilació que en va fer Alfons II.¹⁹

Els costums de cada lloc també tingueren una gran importància legal, considerant-se sovint com a superiors a d'altres fonts de dret, especialment al dret romà i als Usatges de Barcelona. Si bé la documentació utilitzada en aquest treball, en ser barcelonina, sol seguir les normatives dels Usatges, sovint estableix contractualment aquella preeminència ja que, en cas contrari, el fet hauria provocat dissensions jurídiques.

Les Constitucions de Catalunya²⁰ eren el més semblant als nostres codis jurídics actuals. S'hi recollien les constitucions aprovades pel rei i les Corts del Principat, des de les primeres assemblees de Pau i Treva, que van significar l'en-

17. Segons explica GARCÍA I SANZ, «El censal...», pàg. 281-310.

18. REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Fuero Juzgo en latín y castellano, cotejado con los más antiguos y preciosos códices...*, Madrid, Ibarra, 1815, XLXIV + 162 + XVI + 231 pàg.

19. La llarga vigència d'aquest Corpus i el seu valor no sols jurídic, sinó també polític, l'han dotat d'un seguit de còpies manuscrites, edicions antigues i, finalment, edicions crítiques que han provat de treure el fil d'Ariadna de la cronologia, origen i influències dels diferents usatges (J. BASTARDAS, *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*, Barcelona, 1984).

20. Igual que les Costums de Barcelona, aquest Corpus ha experimentat continus afegits, ja que les actes de les Corts s'afegien al Corpus. Entre d'altres edicions, destaquem la més recent edició crítica i facsimil de l'edició de 1495: *Constitucions de Catalunya: incunable de 1495 (edició facsimil). Estudi introductori Dr. Josep Me Font i Rius*, Barcelona, Generalitat de Catalunya (Textos jurídics catalans. Lleis i costums, IV. Recopilacions, 1), 1988, 779 pàg. Hem confrontat aquesta edició amb la de 1908, a càrrec del Col·legi d'Advocats de Barcelona, anastàtica de la feta el 1704 per manament de la darrera Cort General de Catalunya, celebrada a Barcelona amb el rei Felip V. rgf

fortiment del poder públic i el control de la violència feudal.²¹ Aquesta legislació de Corts va anar engrossint-se amb l'actuació legislativa de cada rei, sense formar, però, un codi coherent de dret.

Finalment, de l'escola de Bolonya²² arribà la influència del *Corpus* durant la segona meitat del segle XII, la qual cosa marcà el cim de la recepció del dret romà a Catalunya. Això s'observa, per exemple, en la capacitat de les persones físiques on, a més de la justinianenca *Si qua mulier*, s'afegeix la *Sacramenta puberum*, que és una constitució de l'emperador alemany Frederic inclosa en els manuscrits bolonyesos. La recepció del dret romà causà, com arreu d'Europa, una sèrie de friccions que conduïren, com veurem seguidament, a la sistemàtica renúncia dels beneficis que aportava aquest dret.²³

CLÀUSULES DELS CONTRACTES

Els contractes de censal no eren altra cosa que contractes de venda i, per tant, una bona part de les seves clàusules coincideix amb les de les vendes en general; ara bé, en ser una venda especial –venda de rendes–, tenien unes característiques també especials i és sobre aquestes que volem posar-hi més atenció.

Després de la invocació nominal i de la direcció general que obrien qualsevol document notarial, el venedor de la renda exposava en primera persona les causes que l'impel·lien a fer la venda i expressava la seva autoritat per fer-ho. A vegades, aquestes clàusules podien mancar, però mai si el venedor era una institució pública. Quan l'autoritat era delegada s'acostumava a inserir una còpia del permís de l'autoritat competent, per exemple, un privilegi reial.

Salvades aquestes formalitats, el document passava a la part dispositiva: invariablement el verb vendre, conjugat adequadament, seguit de la quantitat de la renda venuda i de vegades expressant el for (o interès) al què es venia en tant per mil; per exemple, 14.000 per 1.000 (=7,14%).

Tot seguit apareixia la principal clàusula que serveix per a identificar un document com a censal mort: després de la quantitat, moltes vegades es deia “X sous de censuale mortuum”, amb la qual cosa el caràcter del contracte quedava ben clar. Però, més important encara: a continuació, s'afirmava que la renda es venia, sense cap firma, fadiga, terç, foriscapi o qualsevol altre dret, “in nuda tamen perceptione”, és a dir que es venia només el dret a percebre la renda i cap altra cosa. Estem, doncs, al davant d'un censal mort.

Al contrari, en el cas d'un censal a seques, la clàusula deia que la venda es feia amb tot dret, firma, fadiga, lluïisme, terç i foriscapi.²⁴ La diferència és pla-

21. Gener GONZALVO I BOU, *La Pau i la Treva a Catalunya. Origen de les Corts Catalanes*, Barcelona, La Magrana i Institut Municipal d'Història, 1986, 153 pàg.

22. Arcadi GARCÍA I SANZ, «El “Corpus Iuris Civilis” en els documents dels segles XII-XV», *Ausa*, VI (1968-1971), pàg. 89-102.

23. Sobre la difícil recepció del dret romà a Catalunya, veure Tomàs DE MONTAGUT ESTRAGUÉS, «La recepción del derecho feudal común en Cataluña (Notas para su estudio)» dins Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*, Barcelona, CSIC, 1993 (*Anuario de Estudios Medievales/Anejos*, 27), pàg. 153-175.

24. El dret de fadiga era probablement el més oneros de tota aquesta sèrie de drets, ja que suposava, a més del dret de compra preferent, un cànon molt substancial per permetre la venda. Segons Raimon Noguera, «la fórmula más completa [de la fadiga] aparece en un documento del 1167, que dice: “Quod si emere noluerimus

nera, ja que aquests drets eren drets de la propietat eminent, que pertanyien al *dominus* d'una terra i que podien arribar a ser molt feixucs, potser no en termes monetaris, però sí en quant que aquests drets també suposaven la subordinació feudovassallàtica i podien crear vincles nous de dependència.

En el cas del violari, el document diu que es feia *in nuda perceptio* i generalment durant les vides de dues persones, que es nomenaven a continuació. Excepcionalment, podien ser més de dues persones, que devien estar vives en el moment de la confecció del contracte.

Reprenent el curs del document, després d'aquesta part fonamental, s'especificava sobre quins béns es carregaria el censal (*encarregament*). Aquesta obligació especial s'assemblava a la hipoteca romana; però no era ben bé igual, ja que suposava un control més lax del creditor sobre el bé obligat, encara que la funció econòmica fos la mateixa i, per tant, sigui acceptable anomenar-la així. Sempre es gravaven tots els béns mobles i immobles del venedor, però de vegades no es feia referència concreta a cap d'ells: era una obligació personal, fet que va encendre la polèmica al segle XIV, doncs hi havia gent a qui el contracte els semblava massa pròxim al de préstec, llavors il·legal.

Seguidament s'expressava la data en què es pagaria cada any l'anualitat corresponent: podia ser l'aniversari del contracte, la diada d'algun sant (freqüentment, Sant Joan Baptista) o alguna festivitat assenyalada, com ara Nadal.

A continuació, el venedor prometia complir una sèrie de condicions, entre les quals, en el cas dels violaris, trobem la de pagar els endarreriments un cop mortes les vides durant les quals s'havia de satisfer la renda i no considerar extingit el contracte fins no fer-ho. Prometien pagar fidelment les anualitats el dia acordat i en el lloc previst (generalment, la casa del comprador), corrent tots els riscos a la part del venedor. S'establia una pena en cas d'impagament de l'anualitat (sovint del mateix valor que aquella), una pena diària per cada dia que passés sense satisfer l'anualitat deguda, així com un salari diari al comprador o al seu procurador pel treball de reclamar l'anualitat deguda; i, a més a més, es prometia la restitució dels danys i dels interessos.

Freqüentment es donaven fiadors o ostatges com a garantia i s'acceptava sotmetre's a l'autoritat de l'oficial públic competent en cas d'impagament, renunciant al propi fur si s'esqueia; és a dir, si el venedor era noble, eclesiàstic o es podia acollir a una jurisdicció que no fos la mateixa del comprador. S'acceptava així mateix, en el cas d'impagament, l'embargament dels propis béns. Es prometia encara no litigar contra el contracte. Es feia la roboració, i llavors s'establia el preu de la venda.

A partir d'aquest punt, s'anotaven una sèrie de garanties i renunciacions: renunciació al diner no comptat, a la llei sobre la meitat del just preu, al *dolo malo* (o *actio doli*) i a la *actioni in factum*, totes elles lleis romanes relacionades amb el

post XXX dies quibus in nobis fatigatis fueritis, liceat vobis et vestris eas vendere...”, pero en otros posteriores se prescinde de la expresa referencia a la compra y por tanto la expresión “fadiga” debe ser interpretada en sentido comprensivo de la notificación y del propio derecho de tanteo, que es como ha sido entendida hasta nuestros días: “Liceatque vobis et vestris vendere vel impignorare predictos domos postquam in nobis fatigati fueritis a XXX diebus”...» (NOGUERA, «El Precario...», pàg. 262).

just preu. Es feia donació *inter vivos* de la renda al comprador i es reiterava la renúncia a litigar sobre el contracte. Totes les esmentades clàusules eren comunes a qualsevol venda.

S'estipulava una pena per litigar sobre el contracte. S'obligava personalment el venedor i s'acceptava l'execució judicial sobre persones i béns derivades de les estipulacions del contracte. Es renunciava a les lleis –romanes i també als Costums de Barcelona– que protegien als deutors solidaris quan hi havia més d'un venedor o si es donaven fiadors. Es renunciava a les lleis sobre espais dilatoris i als privilegis de moratòries en el pagament de deutes, possiblement arran de la primera crisi bancària barcelonina, cap a 1301, sota Jaume II. Es renunciava al fur propi, si s'esqueia, a les lleis romanes sobre la assignació de jutges i, de vegades, a les Constitucions de Catalunya sobre les atribucions dels oficials reials, que tenien prohibit l'accés als llocs de senyoriu.²⁵

S'estipulava escriptura i pena de terç en cas d'incompliment, freqüentment acompanyada de la pena d'excomunió per part del bisbe. Es feia jurament sobre els quatre evangelis o sobre les lleis dels jueus, si els venedors ho eren. En el cas d'haver-hi ostatges, devien jurar davant la autoritat reial –el veguer– que complirien el seu compromís, normalment a través d'un procurador. Per últim, arribem a la validació, que requeia en el notari com a persona pública; a la data; a la signatura del venedor (i fiadors); i als testimonis.

Aquí acaba el document, però acostumava a seguir l'època on el venedor reconeixia haver rebut el preu estipulat per la renda. L'esmentada època acostumava a fer-se el mateix dia que el document de venda i sota els mateixos testimonis. Sovint les discrepàncies es devien a qüestions de procediment notarial, ja que no era necessari que els actors estiguessin presents en formalitzar el contracte, sinó que el notari els feia firmar quan era possible o més còmode per a ells.

Sense tant de detall, examinarem ara els contractes 'secundaris'; és a dir: èpoques, cartes de gràcia, lluçions i nomenaments. Les èpoques eren de diversos tipus segons la transacció a que fessin referència. De fet, no eren sinó un rebut, i qualsevol transacció podia generar-les. Com hem dit en parlar de les èpoques de les vendes de censals i violaris, bàsicament consistien en el reconeixement fet per *A* d'haver rebut una quantitat *x* de diners de *B*, per raó d'un determinat negoci, relacionat en el nostre cas amb un censal o un violari. A continuació, renunciava a les clàusules sobre el diner no comptat i a les relatives al just preu, ja comentades. Finalment feia jurament, signava i donava testimonis. A més del tipus d'època de la venda d'un censal, ja observat, ens fixarem en l'època del pagament de l'anualitat d'un censal o d'un violari, perquè conté una informació interessant que manca a l'altre tipus: la prorrata. La prorrata era la

25. Pere II, en la Cort de Barcelona de 1283, cap. III, establí la important constitució sobre la limitació d'accés dels oficials reials a llocs de senyoriu, recollida al llibre I, tít. LXVII (segons l'edició de 1704): *De les coses prohibides als oficials*: «Statuim en axi, volem, e ordenam, que los Veguers, Procuradors, o altres Oficials qualsevulla, saigs, o Bastoners nostres, no entren de aqui avant en Ciutats, Vilas, Castells, ne en los termens de las Ciutats, ne de las Vilas, ne dels Castells, ne en altres Locs de aquells en Cathalunya, qui no sien nostres, per clams, ne per fadigas, ne per penyoras, o per executions a fer, ne per alguna altra occasio, per raho de son Offici, sino axi com en temps del Senyor en lacme de bona memoria ça enrera Rey de Arago pare nostre es estat acostumat de fer» (*Constitucions de Catalunya...*, 1988, pàg. CLXV [203], col. 1).

suma de pensions endarrerides i de penes acumulades que hom satisfieia en posar-se al dia en el pagament.

La carta de gràcia pot aparèixer de dues maneres: com a clàusula inserta en el document (generalment en forma de promesa de fer-la més endavant), o bé com a document independent, que segueix sovint al contracte de venda i a l'època d'aquesta. Es tractava de la promesa per part del comprador de considerar extingit el contracte si se li entregava el preu originari del censal i els endarreriments fins al moment de l'extinció. No s'acostumava a donar altres garanties de compliment que el jurament sota testimonis.

La lluïció o redempció del contracte era l'acte pel qual es retornava el preu original a l'antic comprador (o a qui ostentés el seu dret en aquell moment), tot fent executar la carta de gràcia. És un text un xic més llarg que la resta de documents 'secundaris', perquè acostumava a fer una petita història de les vicissituds per les que havia passat el contracte des de la seva creació fins a la seva extinció en el moment de tancar la lluïció. Després d'aquesta part expositiva, la clàusula dispositiva es limitava a reconèixer el retorn del preu que, segons s'estipulava en la carta de gràcia, suposava aquesta extinció. Es retornava o es prometia retornar el document original de venda i cancel·lar l'escriptura de terç feta a la cort del veguer. Finalment, l'antic comprador (o qui pertoqués) feia jurament amb testimonis. Acostumava a seguir-ne l'època de la lluïció, en la qual s'especificava no solament el preu original sinó també les prorrates degudes per aquest.

Els nomenaments de procurador s'estructuren entorn de la clàusula dispositiva "facio vobis procuratorem meum" i es clasifiquen segons els adjectius que la segueixen. Podia ésser un procurador general, un procurador per a portar a terme un negoci molt concret i específic o bé qualsevol situació intermèdia. Respecte als procuradors generals, s'especificava a vegades que tenien poder per vendre i comprar tot tipus de censals i violaris, ja que la procuradoria general per sí mateixa no donava suficient autoritat per actuar en aquest tipus de contractes. Era molt més freqüent, però, que el procurador només tingués autoritat bé per vendre, bé per comprar censals, sovint amb un límit de diners que se solia indicar. Uns i altres nomenaments acostumaven, però, a portar una clàusula de salvaguarda del procurador, per la qual el principal obligava tots els seus béns per la promesa d'acceptar les actuacions que el procurador fes en el seu nom, com si les portés a terme ell mateix, dintre dels límits expressats en el nomenament. Com de costum, els documents acabaven amb el jurament i firma del principal sota testimonis.

Aquesta estructura variarà molt poc, des dels casos més antics estudiats als més recents, ja siguin violaris, censals o censals morts. Els violaris ja havien acabat la seva evolució, igual que els censals, però sobta veure la maduresa que presenten els primers contractes de censal mort trobats, el que ens porta a sospitar la introducció d'un contracte forà. El cert és que el censal mort, tant si va evolucionar lentament a partir de la *precaria* romana, com si és el transplantament d'un instrument de *dret coütumier* del nord de França (i, per tant, d'origen germànic), arrelà profundament a la nostra terra; i que, sense ell, no podríem explicar l'evolució d'institucions cabdals del nostre país com són els municipis i la mateixa Diputació del General.

El públic dels censals

El més important dins un mercat són els actors que el componen i que conformen l'oferta i la demanda; també és interessant veure si el sistema de relació establert –els contractes a què ens hem referit– el permeten funcionar de forma eficient. Seguidament ens ocuparem de l'origen social i geogràfic dels contractants barcelonins de censals en l'època del seu major esplendor, és a dir, la segona meitat del segle XIV.

ORIGEN SOCIAL DELS CONTRACTANTS

Tot i que el ventall social dels contractants de censals és el més ampli possible i en feren ús des del rei fins als pagesos, evidentment no es distribuïren de manera uniforme. Utilitzant mètodes estadístics,²⁶ hem pogut establir que Barcelona disposava en aquesta època d'una comunitat de creditors habituals que, en la seva major part, formaven part de l'estament eclesiàstic.

El rei i la seva família apareixen esporàdicament com a venedors i mai com a compradors. Es pot trobar algun exemple del rei venent directament censals,²⁷ tot i que l'endeutament directe del rei no fou freqüent, perquè els monarques catalanoaragonesos aconseguiren mobilitzar les forces socials emergents per construir un nou sistema, no sols polític, sinó també financer, basat en les "ajudes" votades en Corts i Parlaments a canvi d'una major autonomia financera per als municipis. Seran, doncs, aquests municipis i la comissió parlamentària encarregada de gestionar les ajudes (la Diputació del General), qui s'endeutaran en el seu lloc.

El grup més clarament venedor de censals eren els pagesos, cosa gens estranya, tota vegada que l'economia descansava sobre la capacitat productiva d'aquest grup, sotmès a tot tipus d'exaccions i a la variabilitat extrema dels seus ingressos en funció de la collita anual. Si ens atenem, però, al volum econòmic que representen en les nostres dades, aquest és molt baix, massa baix per a la seva rellevància real en l'economia. És la procedència urbana de la nostra documentació la que, sens dubte, distorsiona i amaga aquesta importància. En efecte, l'elevat endeutament pagès, ja sigui mitjançant censals morts i violaris, ja sigui mitjançant altres formes creditícies, es pot considerar un lloc comú en la historiografia sobre aquest període i els successius. Molts són els estudiosos que han llegit en aquest fort endeutament un mecanisme de les oligarquies per a fer d'escanyapobres. Uns afirmen que, mercès als censals, es concentrà la propietat de la terra degut a l'enfonsament de les explotacions endeutades. D'altres opinen que la voluntat del grups oligàrquics no era pas la concentració de la propietat, sinó la exacció de les rendes per elles mateixes. Nosaltres som d'una altra opinió: el camperolat va recórrer al crèdit extern en moments de dificultats per finançar la

26. En especial, el quocient de concentració, tal com es detalla a M. Manuela ROCHA, «Credit networks in an urban context. Lisbon 1770-1830», dins Laurence FONTAINE, Gilles POSTEL-VINAY, Jean-Laurent ROSENTHAL et Paul SERVAIS, *Des personnes aux institutions. Réseaux et culture du crédit du XVIe au XXe siècle en Europe. Actes du colloque international "Centenaire des FUCAM" (Mons, 14-16 novembre 1996)*, Louvain-la-Neuve, Academia Bruyillant, 1997, pàg. 242.

27. *ACB* (Arxiu de la Catedral de Barcelona), Pere Borrell, *Capbreu*, 1375, f. 17v.

pròpia supervivència; dit d'una altra manera, van utilitzar el crèdit per reduir l'impacte de les crisis econòmiques. La baixada efectiva de l'interès que suposà l'arribada dels censals morts i dels violaris no podia sinó beneficiar aquest sector que, d'altra manera, s'hauria hagut de conformar amb els tradicionals préstecs a curt termini i amb elevats tipus d'interès. El crèdit actuava així contra les crisis maltusianes, reduint les conseqüències de les males collites i, aplicant el model d'Ester Boserup,²⁸ la societat catalana podia haver estat capaç de superar les trampes maltusianes augmentant els mercats, en particular el mercat financer. El fet que altres grups amb més possessions de béns immobles i terres, com la petita noblesa i els oficials reials, recorreguessin també a aquest tipus de crèdit no fa sinó confirmar aquest extrem. Al mateix temps, el fet que els principals prestamistes siguin eclesiàstics indica que l'estalvi es concentrava en aquest grup social i que, mitjançant el sistema financer, es reinvertia en el finançament del sector primari a través de crèdit hipotecari de baix risc.

No hem trobat cap dada sobre l'alta noblesa i els oficials municipals com a compradors de rendes. El que hem dit a propòsit del rei es pot aplicar a l'alta noblesa. I pel que fa als oficials municipals, que actuaven en nom de les universitats, només estaven autoritzats a recomprar les rendes que prèviament havien venut, això és, lluir-les. Gairebé el 47% del capital venut al mercat de censals prové d'aquest grup, a gran distància de la baixa noblesa, que no arriba al 17%. És en aquest punt on rau la novetat del sistema financer i que l'impulsava –lentament, tot s'ha de dir– cap a formes de mercat més sofisticades i de caràcter impersonal, perquè el desconeixement de la solvència real d'aquestes universitats movia als compradors a refiar-se d'intermediaris pseudoespecialitzats. Els oficials municipals es veien compel·lits a vendre censals morts i violaris per tal de satisfer els compromisos contrets per la seva vila amb el monarca (en Corts i Parlaments) o amb els seus senyors.

El migrat volum de negoci de censals que afecta a contractants jueus, així com el fet que eren molt més freqüents entre ells les vendes que no pas les compres, ens apropa a la situació real d'estretor econòmica en què es trobava aquest grup, llunyans ja els temps en què eren els principals creditors de reis com Jaume I o el seu fill Pere el Gran.

El grup dels artesans barcelonins presenta una tendència venedora molt moderada i mou un volum de capital molt minso: 3'30% com a venedors i 3'33% com a compradors. Si, pel que fa als pagesos, la seva escassa presència en la nostra documentació podia ser atribuïda a l'origen urbà de les dades recollides, la migradesa del crèdit consumit i generat per artesans ens parla de falta de liquiditat i de dificultats per trobar crèdit, just en el sector que podria generar un creixement equilibrat de l'economia, afavorint el crèdit a la inversió. Les dificultats dels individus d'aquest grup per presentar garanties sobre béns immobles podia haver motivat l'abstenció dels possibles compradors de rendes i, d'altra banda, els artesans potser podien gaudir d'altres formes creditícies, patrimoni de gremis i confraries.

28. Ester BOSERUP, *Población y cambio tecnológico: estudio de las tendencias a largo plazo*, Barcelona, Crítica, 1984, 357 pàg.

És important destriar la burgesia comerciant de la no comerciant, perquè la primera té una tendència venedora i la segona, compradora, la qual cosa demostra que és correcta l'apreciació que feia Francesc d'Eiximenis al seu tractat sobre la usura, quan afirmava que els mercaders no apreciaven aquest contracte en tant que compradors.²⁹ Les dades del nostre estudi demostren, però, que sí els interessava a l'hora d'obtenir crèdit per als seus negocis; d'aquí que apareguin entre els grups venedors, és a dir, demandants de crèdit. La burgesia no comerciant i les vídues (i dones soles) són els grups amb un volum de capital comprat més alt, tret de la baixa noblesa, un 15'8% i un 15'3% respectivament, si bé les necessitats creditícies del mateix grup són superiors al d'aquella. Estem davant de grups considerats tradicionalment com a rendistes, cosa que confirma la seva relació amb els censals.

No pot sobtar trobar el grup dels tutelats entre els ofertants de crèdit. Els tutors d'aquestes persones cercaven, com les vídues o els eclesiàstics, dotar els seus pupils d'uns ingressos estables que simplifiquessin el seu treball com a administradors i allunyessin la malfiança que requeia sovint sobre ells mateixos.

Com hem dit abans, els eclesiàstics eren el grup creditor per excel·lència, tant en conjunt com per subgrups. És interessant observar el comportament més clarament comprador del clergat regular respecte al secular, tot i que aquest presentava un volum de capital comprat més alt que el primer (7,56% enfront el 2,69%). Finalment, el subgrup més decididament comprador era el dels hospitals i llocs pietosos, actitud que no sols responia a una política rendista per part dels administradors, sinó també, en bona mesura, a les donacions pietoses dels difunts que especificaven en el seu testament la voluntat que es venguessin censals o violaris i que les rendes fossin cobrades per aquelles institucions, costum extensiu als beneficis eclesiàstics. D'aquesta manera, l'Església era capaç de reinvertir l'esforç estalviador de la societat i fer de canal de redistribució dels capitals, si bé de forma descentralitzada, sense obeir a una política econòmica dictada per cap autoritat, sinó responent cada petita institució als estímuls del seu mercat proper.

En definitiva, el comportament dels grups d'ofertants i demandants de censals ens confirma que ens trobem davant d'un mercat de crèdit a llarg termini, percebut pels compradors com una inversió força segura, arribant-se a preferir a l'adquisició directa d'immobles, perquè el preu dels immobles oscil·lava a llarg termini, mentre que el dels censals es mantenia constant.

DISTRIBUCIÓ GEOGRÀFICA DELS CONTRACTANTS

Al mercat de censals barceloní, venedors i compradors provenien dels territoris de la Corona d'Aragó, si bé es pot trobar algun comprador d'origen italià. De totes maneres, eren rars els venedors o compradors de fora del Principat: únicament València mantenia un migrat negoci amb Barcelona, i també Mallorca, que es veïé compel·lida a endeutar-se amb Barcelona per causes més polítiques que no econòmiques.³⁰

29. HERNANDO, *El «Tractat d'usura...»*, pàg. 80.

30. Pau CATEURA BENASSER, «Fiscalidad real y municipal en la Mallorca del siglo XIV», *Anuario de Estudios Medievales*, 22 (1992), pàg. 443-462.

Dintre del Principat, venedors i compradors procedien de forma aclaparadora de la pròpia ciutat de Barcelona, disminuint la seva presència a les nostres dades a mesura que ens allunyem de la ciutat, si bé hi ha àrees on es trenca aquesta tendència general, i l'explicació és en bona mesura política. No podem oblidar que els senyors tenien la capacitat d'aconseguir crèdit dels seus sotmesos, de tal manera que podien forçar les universitats de les viles a sortir com a fiadores dels seus crèdits o bé a demanar crèdit elles mateixes per a fer front a les exaccions senyoriales. També ciutats o viles importants com Tarragona o Vilafranca del Penedès podien modificar la relació de compradors i venedors originaris de la seva regió en el mercat barceloní, encara que això no s'ha detectat per a d'altres ciutats igualment importants, com ara Vic, Girona o Lleida.

Barcelona era, sens dubte, excedentària de capital, la qual cosa atreia als demandants de crèdit (venedors) d'altres indrets i, en menor mesura, també als oferents de crèdit (compradors) forans. Des de l'òptica barcelonina, podem observar que les comarques se'ns mostren amb tendència més venedora o més compradora en funció dels propis equilibris regionals i de la relació d'aquella regió –si més no, la de les seves elits– amb Barcelona.

En primer lloc, trobem un grup de comarques exclusivament venedores: Baix Camp, Berguedà, Garraf, Garrotxa, Gironès, Selva, Noguera, Pallars Sobirà, Ribera d'Ebre, Ripollès, Rosselló, Urgell i Vallespir. Aquest conjunt comarcal representa el 31'35% del capital total venut i coincideix en bona part amb el grup dels oficials municipals, dels que ja hem parlat abans. A més d'aquestes, hi ha un altre grup on s'alternen compres i vendes, amb predomini de les segones: Baix Empordà, Segrià, Baix Llobregat, Alt Empordà, Conca de Barberà, Alt Camp, Segarra, Bages, Vallès Oriental, Anoia, Vallès Occidental, Barcelonès, Baix Ebre i Osona (per ordre de majors a menors vendes). Finalment, ultra Barcelona, trobem tres comarques en què els compradors passen per davant dels venedors: Maresme, Tarragonès i Alt Penedès.

Funció econòmica

Les properes pàgines abordaran la funció econòmica que jugaren els censals barcelonins a la segona meitat del segle XIV. Els censals 'antics' funcionaren des de sempre com a crèdit immobiliari, mentre que censals morts i violaris actuaren com a préstecs personals, amb garanties hipotecàries addicionals.

L'ESTRUCTURA INTERNA DELS CENSALS

En qualsevol contracte podem distingir tres tipus de clàusules: a) definitòries o essencials, que són aquelles sense les quals el contracte no tindria sentit i no podria existir; b) de garanties *ex ante*, que defineixen una sèrie de condicions que s'han produït abans del contracte i l'afecten d'una manera o altra; i c) de garanties *ex post*, la funció de les quals és preservar els drets de propietat esta-

blerts en l'acord davant de futurs incompliments per les parts i, d'aquesta manera, reduir els costos de la transacció. Aquest darrer era el tipus de clàusula més nombrós en els censals. Aquestes clàusules tenen especial rellevància en qualsevol instrument de crèdit, perquè amb elles s'intenta conjurar el problema de la selecció adversa, és a dir, que el deutor defraudi el seu creditor, acceptant qualsevol interès, per alt que sigui, en no tenir la intenció de pagar-lo ni de tornar el capital.

L'anàlisi de les clàusules *ex post* revela que, en el cas dels censals barcelonins, eren fruit d'un procés de negociació entre les parts i que el seu nombre augmentà globalment amb el pas dels anys, passant d'un índex de freqüència del 0,3 al 0,6 durant el període analitzat (l'1 indicaria la seva aparició en la totalitat dels documents). La teoria econòmica estàndard dels contractes financers assenyala que aquest augment és una precaució inútil per resoldre el problema de la selecció adversa. Resulta evident que els prestadors, en no gaudir d'experiència financera suficient, experimentaren amb diverses clàusules per reduir el risc d'impagats, afegint-se d'aquesta manera noves clàusules a les velles.

De fet, el risc d'impagament sí que es va reduir, però va ser gràcies a la major eficiència de les corts penals del rei, en obligar els deutors a cancel·lar els seus deutes a través de l'instrument legal de la pena de terç, que permetia l'acció de la justícia reial sobre el deute. Aquesta clàusula passà de l'índex de freqüència 0,4 a 0,9. Aquesta evolució capgirà el tarannà del contracte, originàriament de caràcter privat i personal, fent-ne un contracte efectivament privat però subjecte a la fiscalització pública. També s'observa un fenomen que contradia la teoria dels creditors àvids d'arrabassar els immobles als seus deutors, atès que la clàusula d'hipoteca passà d'una freqüència del 0,6 al 0,3. D'altra banda, es van generalitzar les clàusules penals amb valoració dinerària, que passaren d'un índex mitjà de freqüència del 0,2 al 0,5; al mateix temps, va disminuir el seu valor econòmic global, que passà d'un valor mitjà per document superior a 121 lliures a menys de 14 al final del període. Tot això és un indicatiu palpable que els compradors consideraven els seus drets suficientment protegits per les autoritats, a l'hora que constataren la inutilitat d'intentar protegir-se de la selecció adversa amb penes excessives. Aquesta major seguretat jurídica dels creditors obrí la possibilitat –comprovada– d'una baixada dels interessos dels crèdits, això és, del for dels censals.

El tipus d'interès que paga una persona al seu prestador és la suma del risc d'aquest i del tipus d'interès del mercat. En els mercats competitius, quan puja la demanda baixen els tipus d'interès: és una oferta elàstica, encara que, en haver persones amb més risc desconegudes dels prestadors, augmenten les garanties demanades. L'explicació d'aquest fenomen, també detectat en els censals barcelonins, seria l'arribada al mercat dels procuradors de les universitats distants de Barcelona, a més d'altres venedors de fora de l'entramat tradicional de relacions creditícies del mercat barceloní; de tot això resultà un eixamplament del mercat, que permeté baixar els tipus d'interès, si bé, en haver més agents desconeguts, el seu risc va fer augmentar el nombre de garanties *ex post*.

VARIACIONS I CONJUNTURA

L'observació dels moviments dels censals dins de l'any mostra una distribució estacional del nombre de documents amb especial incidència els mesos de març i de setembre, però no de les quantitats prestades, la qual cosa ens porta a afirmar que, si bé el moviment estacional causat per l'any agrícola feia augmentar el nombre de crèdits contractats, el seu valor venia determinat per criteris diferents als del cicle de les estacions. Aquesta afirmació és més vàlida per a censals morts i violaris, que no per als censals 'antics', molt més lligats a les variacions estacionals; però en conjunt, a l'augment de la demanda respon un augment de l'oferta creditícia, sense disparar-ne els preus, la qual cosa correspon a una situació d'oferta elàstica.

El for dels contractes baixà durant tot el període, llevat d'una forta pujada entre 1362 i 1368 (fins el 9,93%), quan el país tenia enfront tota mena de reptes, principalment militars, i l'esforç econòmic era molt considerable. El resultat és que, malgrat les dificultats financeres, els crèdits costaven al final del període només cosa de mig punt percentual més que just després de la Pesta Negra. Tot i no tornar als índexs posteriors a l'epidèmia, que van passar del 7,59% al 8,26%, la reacció del mercat va permetre un augment de la contractació a partir d'aquest punt, la qual cosa ens referma en la idea de considerar elàstica l'oferta de crèdit i de concloure, en conseqüència, que ens trobem davant d'un tipus de mercat força eficient.

La formalització i racionalització del mercat a fi de disminuir els costos de transacció és un altre element que reforçà la seva eficiència, com hem vist a l'apartat anterior. És per això que l'augment de les clàusules de garantia no es féu desordenadament, sinó que augmentaren molt més aquelles que introduïen una garantia tutelar de la monarquia sobre el contracte. En canvi, les clàusules purament penals disminuïren quan fou palesa la seva poca eficàcia a causa del problema de la selecció adversa. La conseqüència fou la conformació dinàmica d'uns contractes més estables, més segurs per a ambdues parts i adaptables a diferents necessitats i sensibilitats.

La manca d'estudis generals sobre els preus a Catalunya, similars al vell treball d'Earl J. Hamilton³¹ o, molt més recentment, al de Fernando Zulaica Palacios³² sobre Aragó, ens obliga a examinar els problemes de conjuntura amb una inseguretad de base que fa molt discutible qualsevol hipòtesi al respecte. Ara bé, si d'una banda l'observació del crèdit barceloní és coherent amb les conclusions d'aquests estudis, d'altra banda discrepa pel que fa als moments culminants de contractació creditícia i als punts crítics de preu del forment estudiats per Caterina Argilés a Lleida,³³ el que vol dir que els censals no deurién ésser considerats mecànicament com a 'préstecs de fam'. Sigui dit això amb totes les reserves, donada la insuficiència de dades al nostre abast.

31. Earl J. HAMILTON, *Money, prices, and wages in Valencia, Aragon and Navarre, 1351-1500*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1936, 310 pàg.

32. Fernando ZULAICA PALACIOS, *Fluctuaciones económicas en un período de crisis. Precios y salarios en Aragón en la Baja Edad Media (1300-1430)*, Zaragoza, CSIC (Institución Fernando el Católico), 1994, 492 pàg.

33. M. Caterina ARGILÉS I ALUJA, «Evolució dels preus lleidatans a la Baixa Edat Mitjana (1362-1500)», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, VI (1995), pàg. 21-59.

INTERVENCIONISME I REGULACIÓ DELS MERCATS

La preocupació de les autoritats eclesiàstiques i civils per la qüestió del crèdit es basava en una mentalitat intervencionista que provava de regular tots els mercats. És discutible que la seva actuació afavorís l'augment col·lectiu de la riquesa, ni tan sols una més correcta redistribució; però també és cert que es tracta dels primers intents conscients d'endegar una política econòmica, malgrat que el resultat fos un sistema de mercat imperfecte.

La corba de la demanda ens permet observar els efectes de la regulació en el mercat i el grau d'elasticitat de l'oferta i la demanda en funció de la relació entre la suma de les quantitats de producte ofertat i la suma dels seus preus: $e = - ((\Delta q/q) / (\Delta p/p))$. El resultat és una corba descendent que es divideix en un primer tram, on l'elasticitat de la demanda és superior a 1 i un segon tram on aquesta és inferior a 1.³⁴

L'observació dels preus dels contractes ens mostra un grau d'intervencionisme variable segons el tipus de contracte. Molt accentuat en el cas dels violaris, més esglaonat en el cas dels censals morts, i gairebé inexistent en el cas dels censals; si bé, en aquests contractes, el primer tram, que correspon a la demanda elàstica, és molt més curt que el segon tram, corresponent a la inelàstica, la qual cosa ens indica que la majoria dels demandants acudien al mercat per necessitat, sigui aquesta econòmica o 'política', i no lliurement.

Si ajuntem totes tres tipologies contractuals apareix una corba esglaonada, que ens aproxima més a la que representaria la demanda creditícia barcelonina, si bé necessitaríem afegir-hi la resta de tipologies creditícies, de curt i mig termini, per copsar les estratègies del mercat davant l'intervencionisme de les autoritats competents.

Conclusió: Un instrument eficient per a un mercat imperfecte

En definitiva, un cop superats els problemes terminològics, ens trobem amb unes tipologies documentals de diferent antigor, creades, en principi, per a solventar problemes de liquidesa de capitals (censals tradicionals) i que al llarg de la segona meitat del segle XIII (violaris) i la primera meitat del XIV (censals morts) començaren a funcionar com a veritable crèdit de garantia hipotecària.

En el moment de màxim esplendor, a la segona meitat del segle XIV, aquests contractes eren utilitzats per tots els estaments i classes de la societat barcelonina que tinguessin quelcom amb què recolzar-los. Pagesos, nobles i mercaders acudien a demanar capitals a eclesiàstics i burgesos acomodats. Aquells provenien massivament de la pròpia Barcelona, si bé el mercat barceloní també era capaç d'atreure contractants d'arreu del Principat i alguns de fora (Mallorca i València, en especial). Dins del Principat, hi havia comarques que només apareixen com a venedores, generalment de vendes decidides pels naixents municipis

34. Hem seguit en aquesta exposició a G. R. HAWKE, *Economía para historiadores*, Barcelona, Labor, 1984, pàg. 121-134.

per tal de pagar les “ajudes” votades en Corts i Parlaments. Un altre grup de comarques, en general més properes a Barcelona, participaren al mercat alhora com a demandants i com a oferents de crèdit. Ultra la ciutat comtal, només trobem tres comarques en què els oferents depassin els demandants: Maresme, Tarragonès i Alt Penedès.

Tot i l'escassa variació formal dels contractes en el temps, es pot advertir una adequació constant a les necessitats del mercat durant aquest període. Les clàusules més habituals en aquests contractes demostren que estem davant de vendes, tot i que la presència de clàusules molt especials, com l'espai de deu dies per a redimir la penyora, ens indica que, malgrat la seva forma, la seva funció era creditícia. La profusió de garanties *ex post* detectades mostren la voluntat dels creditors (compradors) de protegir-se de la selecció adversa a través d'elles, però serà la major eficiència de l'administració i de la justícia reials les que, a través de la pena de terç, aconseguiran augmentar la seguretat jurídica dels creditors, obrint el camí a un increment dels capitals ofertats i a un descens dels tipus d'interès.

Les variacions estacionals afectaven al volum de contractació de censals, però no al volum de capitals contractats. Es detecta una tendència contínua a la baixa dels interessos durant la segona meitat del segle XIV, llevat del punt crític comprès entre 1362 i 1368, que trastocà la tendència, deixant el resultat final del període mig punt per sobre de l'inicial. Aquestes dades ens porten a considerar l'oferta del mercat com a elàstica i a pensar que estem davant d'un mercat força eficient, que havia formalitzat i racionalitzat el seu funcionament a fi de disminuir els costos de transacció.

Precisament perquè és un mercat del seu temps, no ens pot sobtar que hi hagi una forta voluntat de les autoritats per regular-lo, com era el seu costum. Si observem l'evolució de la demanda veurem que el tram de la demanda inelàstica es molt més llarg que el de l'elàstica, la qual cosa indica que la major part dels demandants acudien al mercat forçats per les circumstàncies. El fort esglaonament de la corba ens indica l'intervencionisme de les autoritats en matèria de preus, si bé els diferents graons on se situen els valors de cada contracte ens indiquen que els contractants tenien maneres d'adaptar les regulacions a les necessitats del mercat.

No devem oblidar el paper que varen jugar aquests contractes en el desenvolupament d'un deute públic estable, capaç de finançar els canvis institucionals de l'administració i la construcció de l'Estat modern, adaptant les eines creditícies de què es disposava per atendre les necessitats del mercat i del país, sense haver de destruir les bastides simbòliques i ideològiques que menystenien el crèdit i les activitats econòmiques, com s'explica en altres articles d'aquest volum.

En resum, els censals estigueren a l'avantguarda de la societat que els creà. Participaren d'innovacions jurídiques i econòmiques destinades a construir un nou model polític i social. Més tard serien arraconats per altres institucions financeres més ben adaptades als nous temps, però no s'ha de menystenir la seva importància en aquell moment històric concret, on aconseguiren fer funcionar eficientment un mercat creditici a llarg termini, malgrat les fortes restriccions legals.